

УДК 81.23:305

КОНЦЕПТ І СЛОВО: ГЕНДЕРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ ДОБРА ТА ЗЛА

Панич Г.А.

Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена дослідженню питання особливостей концептів «добро» та «зло» у англійській авторській казці. У статті подається короткий огляд поняття «картина світу» та пов'язаного із ним поняття «концепт» у світлі сучасної когнітивної лінгвістики, уточнені складові елементи картини світу. Автором розглянуто гендерний аспект відображення концептів у творах англійською мовою з огляду на мовленнєві відмінності між чоловіками та жінками, описані психолінгвістичні фактори, які впливають на вживання концептів «добро» та «зло» представниками різної статі. Вибрані та проаналізовані лексичні одиниці на позначення концептів «добро» та «зло» і приклади їхньої лексико-семантичної репрезентації у англійській літературній казці.

Ключові слова: концепт, загальна картина світу, гендерний аспект, гендерна диференціація, добро, зло.

Постановка проблеми. Проблема лексико-граматичних та семантичних засобів репрезентації лінгвокультурних концептів «добро» і «зло», що відображають мовну картину світу через призму синтаксису та морфології, вивчається лінгвістами та іншими науковцями на базі різних мов вже протягом довгого часу, адже вищезазначені концепти належать до таких мовних та духовних категорій, які існують у кожній мові та активно використовуються в усних та письмових висловлюваннях. Проте деякі питання наразі залишаються відкритими до ретельного вивчення. Так, наприклад, недостатньо уваги приділено питанню дослідження та систематизації знань та загальних уявлень про лексико-семантичну організацію концептів «добро» та «зло» та їхню практичну адаптацію при вивченні іноземної (англійської) мови та перекладі українською.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з теми. Проблеми взаємозв'язку мови та свідомості знайшли ґрунтовне відображення у роботах О. О. Леонтьєва [12], Т. В. Чернігівської [17], М. С. Зарицького [10]. Вивченням концептів як лінгвокультурного, історичного та психолінгвістичного явищ та взаємозв'язку інтернаціонального тлумачення категорій добра та зла у різні часи займалися А. С. Кармін, І. Б. Косіцина, Н. Д. Арутюнова [1]. Дисертації, присвячені питанням гендеру та лінгвістики, були захищені О. Л. Бессоново [2], Н. Д. Борисенко [5], Е. В. Довганюк [9].

Метою статті є відстеження особливостей сприйняття концептів «добро» і «зло» чоловіками та жінками засобами аналізу літературних творів, зокрема, англійської літературної казки.

Виклад основного матеріалу. Чільне місце в сучасній лінгвістичній науці займає питання про відображення навколишньої дійсності в мові та його зв'язок з однією із найважливіших категорій лінгвістики, а саме, картинами світу, зокрема, концептуальною та мовною.

Варто згадати, що термін «картина світу» був введений до наукового обігу на межі XIX – XX століть на позначення фізичного світу як сукупності внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які віддзеркалюють істотні властивості об'єктів, включаючи мінімум порожніх зайвих відносин, хоча повністю уникнути їх не вдається, оскільки образи породжуються розумом. Сучасна ж лінгвістика оперує, на нашу думку, більш точ-

ним визначенням картини світу як глобального образу світу, такого собі гармонійного симбіозу свідомості-реальності, що є підґрунтям світогляду людини, тобто виражає істотні властивості світу в розумінні людини в результаті її духовної і пізнавальної діяльності [4, с. 18]. При цьому слід зазначити, що найбільш доцільним вважаємо застосовувати визначення «загальна картина світу» на позначення даного явища, адже воно поєднує у собі такі складові елементи, як топонімічна, мовна та концептуальна картини світу, які найбільш повно відтворюють оточуючу дійсність у сукупності, а не при розгляді кожної окремо взятої складової. Коротко розглянемо кожен вищезазначений елемент. Так, під топонімічною картиною світу лінгвісти розуміють модель реальної дійсності, яка має часові та просторові характеристики та являє собою просторову реальність, представлену в мовній свідомості та оформлену як концепт «місце» (в усіх модифікаціях просторової орієнтації) [8, с. 24].

Що ж стосується концептуальної, або когнітивної, та мовної картин світу, вони перебувають у тісному зв'язку одна з одною. Так, концептуальна картина світу визначається лінгвістами як підґрунтя мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ. Під мовною картиною світу мається на увазі вся інформація про світ, закріплена засобами природної мови [4, с. 19].

Як відомо, процес пізнання є постійним і неспинним, тобто концептуальна картина світу стабільно розширюється, і це обов'язково відбивається в мові. Відповідно до цього мовна картина світу також ускладнюється в ході історичного розвитку людства із надходженням нових знань про світ [4, с. 19]. Проте тісний зв'язок концептуальної та мовної картин світу ще не свідчить про їх тождність: в той час як концептуальна картина світу оперує поняттями та знаннями про оточуючу дійсність, мовна картина світу передає отриману у процесі пізнання інформацію за допомогою слів. Такий тісний зв'язок між вищезазначеними картинами світу є життєво необхідним, адже власне мова безпосередньо не може віддзеркалювати навколишній світ, вона лише відбиває спосіб представлення (концептуалізації) даного світу національною мовною особистістю. Тобто образ світу, який відтворюється згідно з даними лише мовної

семантики, є більш схематичним, в основу його відображення покладено категоризацію та номінацію предметів, явищ та їх властивостей, тобто словесне вираження. Для адекватної оцінки мовний образ світу коригується емпіричними знаннями про оточуючу дійсність, які є загальними для користувачів певної природної мови (мається на увазі система концептів) [6, с. 273]. Наочно зв'язок концепту та слова можна продемонструвати, звернувшись до визначення концептів у когнітивному плані як індивідуально-особистісних змістових утворень, які заміщують відповідні значення, об'єктивно закріплені в колективній мовній свідомості та зафіксовані в авторитетних джерелах, наприклад, в тлумачних та енциклопедичних словниках [12, с. 21].

Таким чином, слово є матеріальним втіленням такого духовного поняття як концепт: і концепт, і слово є носіями певної інформації про навколишню дійсність та слугують головними засобами її об'єктивності. Слід зазначити, що інформація та її віддзеркалення через призму засобів мови будуть цілком об'єктивними та справедливими лише у тому випадку, коли поняття, тобто концепт, та його мовне вираження, тобто слово, неподільно пов'язані одне з одним.

Аналіз історії розвитку людства доводить, що в усіх культурах світу завжди існували і дотепер існують певні розбіжності у вербальній поведінці чоловіків і жінок. Ці розбіжності не є винятком і для сфери засобів вираження логічних категорій добра і зла. Проведені нейропсихологічні дослідження дозволяють стверджувати, що спеціалізація півкулі мозку у чоловіків та жінок відрізняється. Існують статеві розбіжності у розподілі вербальних та просторових функцій між півкулями. Чоловік сприймає мовлення переважно лівою півкулею, а у жінки мовленнєві функції розташовані в обох півкулях головного мозку, тобто у жінок мозок відрізняється меншою асиметричністю. Стратегія лівої півкулі – логічна, стратегія правої – метафорична, асоціативно-емоційна. Саме цим пояснюється висока емоційність та метафоричність мови жінок [7, с. 40-41].

Сучасна гендерна лінгвістика приділяє велику увагу вивченню гендера (gender) як сукупності мовленнєвих, особистісних відмінностей та особливостей поведінки, які відрізняють чоловіків та жінок у духовному плані через вплив культури, відмежовуючи таким чином поняття «гендер» від поняття «стать» (sex), тобто набору біологічних, фізіологічних, природних ознак, які даються тій чи іншій людині від народження [5, с. 167-189].

Розглядаючи безпосередньо гендерний аспект, лінгвісти звертають увагу на те, що говорити про чоловіків та жінок як абсолютно різних людей було б цілковито невірно. Адже чоловіки, як і жінки, – людські істоти, сформовані особистості, які у сучасному демократичному суспільстві мають однакові можливості, права та свободи. Що ж стосується таких протилежних характеристик чоловіків та жінок, як раціональність, стриманість та логічність у твердженнях, які притаманні чоловікам, та емоційність, завуальованість мовлення жінок, то вони, головним чином, завдячують не біологічній, а духовній приналежності до жіночої чи чоловічої статі, тобто продиктовані

гендерною роллю у суспільстві. Гендерні особливості, не маючи нічого спільного з дискримінацією за статтю, характеризують мовлення, манеру поведінки та моделі сприйняття світу чоловіками та жінками як представниками різних соціальних груп [13, с. 82-94].

Невипадково одним з основних факторів диференціації в реалізації логічних категорій добра і зла в мові казкових персонажів, що репрезентують чоловіче або жіноче начало, є гендерний аспект. Так, жінки не звикли прямо виражати свої вимоги, а лише обережно намагаються переконати співрозмовника у необхідності тієї чи іншої дії. Жінки у діалозі є більш гнучкими та рухомими, тобто вони легше погоджуються з думкою співрозмовника, ніж чоловіки. Жінки намагаються бути більш чемними, менш категоричними у порівнянні з чоловіками; навіть категорична незгода у мові жінок має пом'якшений характер [7, с. 42]. Навіть негативні жіночі персонажі казкових творів, які уособлюють собою зло, як правило, діють завуальовано, обережно, нишком, аби оточуючі їх герої не здогадалися про їх справжні наміри: «*I am afraid the rose will not go with my dress..., the daughter of the professor said*» [19, р. 120].

Мовлення ж чоловіків найчастіше сприймається як сухе, послідовне, лаконічне, конкретне, пряме, стримане, грубувате, категоричне, цілеорієнтоване [7, с. 42]: «*“In war”, answered the weaver, “the strong make slaves of the weak, and in peace the rich make slaves of the poor”*» [19, р. 15].

З огляду на викладе вважається очевидним, що у репрезентації концептів «добро» та «зло» у мовленні та вчинках казкових персонажів жіночій елемент є, як правило, більш гнучким, по-тайливим та мінливим, в той час як чоловічий принцип – це прямотинність та відкритість, незалежно від «доброї» чи «злої» іпостасі казкового героя.

Лінгвісти звертають увагу на протилежну функціональну спрямованість мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок. Загалом мовлення жінок має консолідуючу, об'єднуючу функцію і спрямоване на порозуміння з співбесідниками, на знаходження спільних ідей та пом'якшення протилежних точок зору. Мова представників чоловічої статі відрізняється зорієнтованістю на конфлікт, чіткістю та категоричністю. У той час, коли жінкам притаманне прагнення до взаємності та рівноправ'я з комунікативним партнером, чоловіки намагаються, навпаки, встановити ієрархічність у стосунках під час комунікативного акту [15, с. 69]: «*OBBERON: Well, go thy way; thou shalt not from this grove / Till I torment thee for this injury*» [18, р. 224]. Приклад демонструє, що мовлення чоловіків більш різке, направлене на конфлікт, що додатково може репрезентуватися такими екстралінгвістичними факторами, як інтонація, поведінка, жести.

Мовлення жінок більш стримане та направлене на порозуміння: «*HELENA: The more you beat me, I will fawn on you. / Use me but as your spaniel, spurn me, strike me, / Neglect me, lose me; only give me leave, / Unworthy as I am, to follow you*» [18, р. 220].

Відмінності у характері мовленнєвої поведінки представників чоловічої та жіночої статі свід-

чать, що для репрезентації концепту «зло» у чоловічому втіленні, як правило, використовуються прикметники на позначення грубості, брутальності, жадливості тощо. Жіноча негативна постань зазвичай характеризується прикметниками на позначення хитрощів, підступності, зрадництва, злостивості тощо (див. таблицю 1).

Таблиця 1
Лексична репрезентація концепту «зло» у жіночій та чоловічій іпостасях на прикладі англійських прикметників

Чоловіче втілення	Жіноче втілення
evil	wicked
dreadful	mischievous
awful	naughty
severe	teasing
terrible	sarcastic
sharp	malicious
bad	acerbic
corrupt	mean
iniquitous	spiteful
abominable	vile
horrid	malevolent
foul	dishonest
revolting	filthy
disgusting	unpleasant
hateful	indecent
loathsome	rotten
cruel	treacherous
outrageous	dishonourable
appalling	vicious
horrible	low

Концепт «добро» знаходить своє вираження у поняттях благородства, хоробрості, готовності допомогти та надійності для чоловічої іпостасі та у таких характеристиках, як краса, ніжність, чесність, слухняність та ввічливість – для жіночого втілення (див. таблицю 2).

Деякі лінгвісти наголошують на тому, що різниця у мовленні чоловіків і жінок є відносною,

адже не можна виключати ймовірність існування чоловічого типу мовлення серед жінок, і навпаки [14, с. 251]. Підтвердженням цього слугують наступні приклади, в яких мовлення жінки відрізняється прямою, категоричною, схильністю до домінування, а мовлення чоловіка, навпаки, направлене на порозуміння та встановлення рівноправних, дружніх стосунків: «HELENA: O, when she is angry, she is keen and shrewd; / She was a vixen when she went to school; / And, though she be but little, she is fierce» [18, р. 218]; «“The land is free,” said the young King, «and thou art no man’s slave» [19, р. 17].

Таблиця 2
Лексична репрезентація концепту «добро» у жіночій та чоловічій іпостасях на прикладі англійських прикметників

Чоловіче втілення	Жіноче втілення
noble	beautiful
handsome	nice
virtuous	pleasant
respectable	delightful
expert	agreeable
competent	lovely
well-behaved	well-mannered
skilful	fair
helpful	polite
reliable	decent
trustworthy	obedient
useful	courteous
advantageous	fine

Висновки. Лексичні засоби вираження концептів «добро» та «зло» значною мірою залежать від гендерного аспекту репрезентації даних логічних категорій, тобто базуються на чоловічому або жіночому типові мовлення. При цьому поняття «гендер» може не завжди співпадати з поняттям «стать» при позначенні чоловічого або жіночого дискурсу.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Истина. Добро. Красота: взаимодействие концептов / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. – М., 2004. – С. 5-29.
2. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: автореф. дис. док. філол. наук / О. Л. Бессонова. – К., 2003. – 39 с.
3. Бондар В. Г. Тема добра і зла в казці / В. Г. Бондар // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Збірник наукових статей. – Вип. 4 – К.: Вид. центр КДЛУ, 2000. – С. 3-7.
4. Бондаренко О. С. «І назвав чоловік ім'я своїй жінці: Єва...»: ЧОЛОВІК і ЖІНКА у дзеркалі мовних культур / О. С. Бондаренко. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД». – 2008. – 160 с.
5. Борисенко Н. Д. Гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення в англійських драматичних творах кінця ХХ століття: автореф. дис. канд. філол. наук / Н. Д. Борисенко. – К., 2003. – 20 с.
6. Воркачев С. Г. Культурный концепт и значение / С. Г. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. Серия Гуманитарные науки, т. 17. – Вып. 2. – Краснодар, 2003. – С. 268-276.
7. Габидулина А. Р., Жарикова М. В. Основы теории речевой коммуникации: Учебное пособие для вузов // А. Р. Габидулина, М. В. Жарикова – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Горловка: Изд-во ГПШИЯ, 2005. – 282 с.
8. Дмитриева Л. М. Русская топонимическая система: онтологическое и ментальное бытие / Л. М. Дмитриева // Гуманитарные науки. Выпуск 4. Ономастика. – Ялта, 2001. – № 20. – С. 18-25.
9. Довганюк Э. В. Концепт BEAUTY/КРАСОТА в англоязычной лингвокультуре: понятийная составляющая / Э. В. Довганюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія – Одеса, 2015. – Вип. 14. – С. 139-142.
10. Зарицький М. С. Ергономіка розумової діяльності [Електронний ресурс] / М. С. Зарицький // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського – 2011. – Вип. 14. – С. 193-204. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2011_14_29 / (дата звернення 20.12.2017 р.).
11. Леонтьев А. А. Психолінгвистический единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1969. – 307 с.
12. Лисицька О. П. Концепти «добро» та «зло» в російській мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / О. П. Лисицька. – Х., 2001. – 18 с.
13. Надточей О. Что такое феминизм / О. Надточей // Женский клуб. – 1998. – № 4. – С. 82-94.
14. Палуди М. Психология женщины / М. Палуди – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 384 с.

15. Петренко О. Д., Ісаєв Е. Ш., Петренко Д. О. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження / О. Д. Петренко, Е. Ш. Ісаєв, Д. О. Петренко // Мовознавство. – 1999. – № 1(191). – С. 64-70.
16. Савелюк Н. Психолінгвістичні особливості релігійного дискурсу [Електронний ресурс] / Н. Савелюк. – Режим доступу: http://eepl.at.ua/load/volume_2_number_1_2015/savelyuk_nataliya/savelyuk_n_psycholinguistic_features_of_religious_discourse_theoretical_aspect/76-1-0-74 / (дата звернення 05.01.2018 р.)
17. Черниговская Т. В. Чеширская улыбка кота Шрёдингера: язык и сознание / Т. В. Черниговская. – Москва: Языки славянской культуры, 2013. – 448 с.
18. Complete works of William Shakespeare. – Harper Collins Publishers, Glasgow, 1994. – 1433 p.
19. Wilde Oscar. The Nightingale and the Rose / Oscar Wilde. – California Press, Los Angeles, 1986. – 128 p.

Паньч А.А.

Киевский национальный университет культуры и искусств

КОНЦЕПТ И СЛОВО: ГЕНДЕРНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЛОГИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ ДОБРА И ЗЛА

Аннотация

Статья посвящена исследованию особенностей концептов «добро» и «зло» в английской авторской сказке. В статье представлен краткий обзор понятия «картина мира» и связанного с ним понятия «концепт» в свете современной когнитивной лингвистики, а также уточнены составляющие элементы картины мира. Автором рассмотрен гендерный аспект отображения концептов в литературных произведениях на английском языке в связи с речевыми особенностями между мужчинами и женщинами. Дано описание психолингвистических факторов, влияющих на употребление концептов добро и зло представителями разных полов. Автором отобраны и проанализированы лексические единицы, обозначающие концепты добро и зло, а также примеры их лексико-семантической репрезентации в английской литературной сказке.

Ключевые слова: концепт, общая картина мира, гендерный аспект, гендерная дифференциация, добро, зло.

Panych H.A.

Kyiv National University of Culture and Arts

A CONCEPT AND A WORD: GENDER DIFFERENCES BETWEEN LOGICAL CATEGORIES OF «GOOD» AND «EVIL»

Summary

The article deals with the issue of concepts «good» and «evil» in the English fairy tales by authors. The brief survey of the notions «map of the world» and «concept» in modern cognate linguistics has been conducted and the elements of the map of the world have been specified in the article. The author focuses on gender aspect of concept presentation in English literary works taking into account language peculiarities between male and female. The description of psycholinguistic factors affecting the usage of above-mentioned concepts by representatives of different genders is singled out. Lexical units to define concepts of «good» and «evil» as well as the examples of their lexico-semantic presentation in the fairy tales have been selected from the texts and studied by the author.

Keywords: concept, general map of the world, gender aspect, gender differences in language, good, evil.